

УДК 811.161.2'373.21(477.43/.44)

Т. В. Врублевська

*викладач кафедри українознавства
Вінницького національного медичного
університету ім. М. І. Пирогова
e-mail: tatyanka-myshka@mail.ru*

ТОПОНІМІЯ ПОДІЛЛЯ У ПРОЗІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

У статті розглядається топонімічна лексика у текстах Михайла Панасовича Стельмаха, яка описує історико-етнографічний регіон України — Поділля. Увагу приділено сухопутному топонімікону — хоронімам, ойконімам, назвам частин сільських і міських поселень, оронімам, дромонімам, дромонімам, назвам залізничних станцій.

Ключові слова: *топоніми, хороніми, ойконіми, астіоніми, комоніми, ороніми, дромоніми, дромоніми.*

Дослідження топонімічної лексики у прозових творах українських та зарубіжних письменників користується неабиякою популярністю серед лінгвістів. Це пояснюється насамперед тим, що топонімам належить провідне місце у мовній системі художнього твору, вони є «за-собом локалізації місця дії твору», його територіальної належності тій чи тій частині держави.

Незважаючи на те, що вивчення топонімів у художньому тексті є порівняно новою темою ономастики, сьогодні нагромаджено чимало спостережень вітчизняних та зарубіжних дослідників цієї проблематики. В. М. Топоров, С. В. Перкаса, І. І. Маруніч, К. М. Ірисханова, Ю. О. Карпенко, Г. П. Лукаш, Т. В. Немировська, Е. В. Боева, О. І. Фоянкова, М. В. Феменко, О. В. Савреї досліджували топонімію у мовотворчості О. С. Пушкіна, М. В. Гоголя, І. С. Тургенева, Т. Шевченка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, В. Винниченка, О. Кобилянської.

Топонімію роману «Хліб і сіль» Михайла Панасовича Стельмаха вивчала Л. В. Новіцька. Її дослідження спрямоване на виявлення та класифікування усієї топонімічної лексики наявної у романі. Комплексне дослідження топонімікону усіх прозових текстів Михайла Стельмаха так і не стало предметом ономастичних досліджень. Більш того,

лева частка усєї топонімічної системи, вжитої у текстах письменника, характеризує та описує територію малої батьківщини письменника — Поділля. Тому наше наукове дослідження є доцільним та актуальним у сучасних умовах розвитку суспільства.

Предметом дослідження є топонімія романів та повістей Михайла Стельмаха, **об'єктом** — прозові твори «Правда і кривда», «Хліб і сіль», «Кров людська — не водиця», «Дума про тебе», «Чотири броди», «Велика рідня», «Гуси-лебеді летять» та «Щедрий вечір». **Мета дослідження** — проаналізувати розряди топонімів, які репрезентують історико-етнографічний регіон «Поділля» у текстах М. Стельмаха. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: виокремити із прозових текстів М. Стельмаха топонімічну лексику, яка описує Поділля; класифікувати та проаналізувати подільський топонімікон за розрядами.

Павло Юхимович Гриценко наголошує, що *«Невід'ємним компонентом системи власних назв творів М. Стельмаха є топоніми, які зрідка скеровані на вияв рис характеру героїв, а частіше — на локалізацію описуваних подій у просторі»* [1, с. 27]. О. І. Фоянкова у свою чергу додає, що *«що топоніми в художньому тексті є засобом локалізації, мають свої явні чи приховані стилістичні мотивації, прямі чи непрямі натяки, що розкриваються в літературній композиції тексту і за його межами»* (цит. за: [7, с. 105]). *«Вживання (...) власних географічних назв — топонімів — має важливе допоміжне значення, бо сприяє конкретизації, посиленню враження, уявлення. Вживання топонімів у певній мірі свідчить про кругозір автора, його духовні інтереси, смаки, уподобання, симпатії чи антипатії»* [8, с. 7].

Топонім — це *«вмістилище» знань про конкретну географічну територію (місто, регіон, країну), що зберігає та передає від покоління до покоління інформацію про історію, культуру, звичаї, а також досвід мешканців, набутий у процесі трудової діяльності та історичного розвитку етносу. Присутність топонімів у художньому тексті «завжди відображає простір перебування людини»* [6, с. 16]. Унікальність топонімів як культурних знаків полягає у їхній здатності формувати образ нації з властивим лише їй світобаченням, світорозумінням, моральними, етичними та естетичними поглядами.

Отже, топоніми — це своєрідні «пам'ятники», «музеї», «дзеркала» історії та культури народу. Це чинники *«обробки інформації при*

її сприйнятті», «гачки чи вудки, що витягають з ментального лексикону потрібні фрагменти знань» [5, с. 115]. Топоніми накопичують та зберігають культурну інформацію у свідомості індивідів, щоб у разі необхідності можна було відтворити ці знання за допомогою різноманітних мовних засобів.

Географічна окресленість територіальних меж Поділля (Вінницька, Хмельницька та Тернопільська області) у творах Михайла Стельмаха представлена реальними розрядами топонімів:

I. Хороніми: А) назва регіону:

➤ Поділля: «По цих шляхах ішли на **Поділля** татарські, турецькі і ногайські орди» [5, с. 311], «Дивно, **Поділля** — це ж край пшеничного колосу» [8, с. 356], «**Поділля** моє дороге, краса України! Чи живий твій шофер Ганник, чи водить машину десь над Дінцем, щоб довести її до зеленого Бугу, до порога своєї хати, що пахне сухими чорнобривцями, купчаками і паністкою» [1, с. 276], «Знову пригадалося дороге повідомлення, і добре стало на душі, немовби отой гарматний грім уже перекинувся сюди, в безмежні простори **Поділля**» [3, с. 387], «На **Поділлі** ще й досі всю великодню ніч біля церкви молодь розкладала великі вогнища, спалюючи на них старі цвинтарні хрести» [2, с. 81];

➤ Подільська губернія: «На погибель собі, я мушу навести вам перевірені статистичні дані: ви краса й окраса усіх теперішніх областей, що входили колись до складу **Подільської губернії!**» [5, с. 84].

Б) назви областей:

➤ Вінницька область: «Шевчик надіявся, що Порфирій Тихонович дасть пораду і допоможе їм придбати найкращі сорти яблук в знаменитому селі Осламові, **Вінницької області**, де самого саду було шістсот гектарів» [2, с. 454].

➤ Кам'янець-Подільська область: «Увечері в його землянці давно засідає правління, підводить підсумки дня, обмірковує, що треба робити найближчим часом, кого послати в **Кам'янець-Подільську** область добувати вапно, щоб на ньому заробити сяку-таку копійчину» [7, с. 332].

II. Ойконіми: А) Астіоніми — назви поселень міського типу:

1) назви міст, містечок: *Бар* (Барський р-н, Вінницька обл.), *Вінниця* (Вінницька обл.), *Волочиськ* (Волочиський р-н, Хмельницька обл.), *Городок* (Іллінецький р-н, Вінницька обл.), *Кам'янець-Подільський* (Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.), *Меджибож* (Летичівський р-н, Хмельницька обл.), *Могилів-Подільський* (Могилів-По-

дільський р-н, Вінницька обл.), *Проскурів* (сучасна назва м. Хмельницький, Хмельницька обл.), *Тернопіль* (Тернопільська обл.), *Хмільник* (Хмельницький р-н, Вінницька обл.);

2) назви селищ міського типу: *Деражня* (Деражнянський р-н, Хмельницька обл.), *Калинівка* (Калинівський р-н, Вінницька обл.), *Летичів* (Летичівський р-н, Хмельницька обл.), *Літин* (Літинський р-н, Вінницька обл.).

Б) Кононіми — назви сільських поселень:

1) назви сіл: *Багринівці* (Літинський р-н, Вінницька обл.), *Балин* (Дунаєвецький р-н, Хмельницька обл.), *Березівка* (Могилів-Подільський р-н, Вінницька обл.), *Бруслинов* (Літинський р-н, Вінницька обл.), *Вербка* (Крижопільський р-н, Вінницька обл., а також Летичівський р-н, Хмельницька обл.), *Вовковинці* (Деражнянський р-н, Хмельницька обл.), *Гавришівка* (Літинський р-н, Вінницька обл.), *Головчинці* (Летичівський р-н, Хмельницька обл.), *Дмитрушки* (Піщанський р-н, Вінницька обл.), *Дубова* (Жмеринський р-н, Вінницька обл.), *Дяківці* (Літинський р-н, Вінницька обл.), *Жданівка* (Хмельницький р-н, Вінницька обл.), *Заливанщина* (Калинівський р-н, Вінницька обл.), *Іванці* (Барський р-н, Вінницька обл.), *Івашківка* (Шаргородський р-н, Вінницька обл.), *Китайгородок* (Іллінецький р-н, Вінницька обл.), *Копайгородок* (Іллінецький р-н, Вінницька обл.), *Корделівка* (Калинівський р-н, Вінницька обл.), *Костянтинівка* (Липовецький р-н, Вінницька обл.), *Красне* (Жмеринський р-н, Вінницька обл. або Гусятинський р-н, Тернопільська обл.), *Кудавка* (Жмеринський р-н, Вінницька обл.), *Лемешівка* (Калинівський р-н, Вінницька обл.), *Лисогірка* (Летичівський р-н, Хмельницька обл.), *Лиса гора* (Іллінецький р-н, Вінницька обл.), *Літинецькі майдани* (Літинський р-н, Вінницька обл.), *Лукашівка* (Липовецький р-н, Вінницька обл.), *Лучинець* (Муровано-Кириловецький р-н, Вінницька обл.), *Майдан* (Вінницький р-н та Тиврівський р-н Вінницької обл.), *Майдан-Трепільський* (Тепер Майдан-Курилівський, Хмельницького району, Вінницької області. [3, с. 703]), *Медведівка* (Козятинський р-н, Вінницька обл.), *Ожилівка* (Волочиський р-н, Хмельницька обл.), *Озерне* (Зборівський р-н, Тернопільська обл.), *Погоріле* (Летичівський р-н, Хмельницька обл., зараз с. Ялинівка), *Погоріла* (Теплицький р-н, Вінницька обл.), *Рахни* (Тиврівський р-н, Вінницька обл.), *Рудня* (Летичівський р-н, Хмельницька обл.), *Солобковці* (Ярмолинецький р-н, Хмельницька обл.), *Супрунівка*

(Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл.), *Тарноруди* (Волочиський р-н, Вінницька обл.), *Теси* (Літинський р-н, Вінницька обл.), *Чорномлин* (Піщанський р-н, Вінницька обл.), *Шостаковка* (Шаргородський р-н, Вінницька обл.), *Щедрова* (Літинський р-н, Хмельницька обл.), *Ялтушків* (Барський р-н, Вінницька обл.);

2) назви хуторів: *Богачів хутір* (*Я проїжджаю село, старий зруб, що став сіножаттю, Богачів хутір, круглик — синю латочку лісу в полях — і опиняюся в діброві, що зверху кутається небом, а знизу туманцем* [4, с. 536]), *Вереміїв хутір* (*Тут він прискорив ходу, думаючи, як добратися до Веремієвого хутора* [6, с. 87]), *Дьогтярський хутірець* (*На Ракитній, де білі черешні ростуть, від Дьогтярського хутірця недалеко, — і хлопець заметляв чорними штаниями між березами* [1, с. 329]), *Кривий хутір* (*У Кривий хутір до вдовиці Фросини Дерев'янку заїхала машина з офіцером і двома солдатами* [3, с. 64]), *Михайлюків хутір* (*Проминувши Михайлюків хутір, бричка влетіла в Літинецькі ліси, і Сафрон полегшено зітхнув, оглянувся навколо, перехрестився і знову зітхнув* [6, с. 178]), *Мізяківські хутори* (*Варчук на Мізяківських хуторах натрапив на слід Гуркала і подався далі в глибину Побужжя, придивляючись темними, без блиску очима, як і тут люди переміряли землю, як сіялось з руки пізні зерно в свіжій наділі, морозом би їх перепалило.* [6, с. 214]).

III. Назви частин міських і сільських поселень: Бабизна, Горбок, Замостя, Зарічка, Каліча, Ковалева, Козиний ріг, Круглик, П'ятничани, Ракитна, Королевщина, Шавулин завулок.

IV. Ороніми — назви рельєфу земної поверхні, назви гір, печер, ярів: Куций яр, Кипоровий яр, Холодний яр, Медоборзьські гори (Медоборзькі гори — гірський кряж на Поділлі, що йде через Гусятин, Іванківці, Ланцкорун, Білу, Гуменці. В народі цей кряж називається Краєм бджоли [8, с. 431]), Медоборзький кряж, Сокіл-гора.

V. Дримоніми — назви лісів, гаїв, долин:

А) *Назви лісів:* Берест, Городище, Синява, Яцьківські ліси.

Б) *Назви гаїв, лугів:* Великий луг.

В) *Назви долин:* Ведмежа долина.

VI. Дромоніми — назви шляхів сполучення, доріг: Великий шлях, Кучменський шлях, Чорний шлях.

VII. Назви залізничних станцій: Жмеринка, Козятин, Вінниця.

Поділля — мала батьківщина не тільки Михайла Панасовича Стельмаха, а й більшості його літературних героїв — вихідців із ма-

льовничих подільських сіл. Топонімія романів письменника — чітка, реальна (належить трьом областям Поділля: Вінницькій, Хмельницькі та частині Тернопільської області), пов'язана із сюжетною лінією творів та спрямована на максимально детальний опис місцезнаходження персонажів та місце історичних подій. Стверджуємо, що топоніми Поділля, вжиті у літературній спадщині Михайла Стельмаха, належать до переднього плану, оскільки описують життя та побут простих селян.

Вводячи хоронім Поділля до літературних творів, письменник перетворює його на символ. Головні герої із захопленням та любов'ю говорять про свій рідний край, якому немає рівних на планеті Земля: *«Я хоч і з панів, але панством не пишаюсь. Виходить, ви з самого серця Поділля? Що то за дивний і розкішний край: ґрунт родючий, ріки повноводі, навіть перли колись вилловлювали в протоках Дністра»* [8, с. 355–356], *«Після розкішної і ласкавої природи Поділля його все дивувало в глибині поліських древлянських нетрів: і гнилий завітрений камінь, на якому виростили соснові бори, і мармурове родовище біля Дякової дубини, і лісові каменярі, де, схиливши спини, довбалися красиві засмагли каменярі нащадки колись вивезених сюди італійців, які давно зріднилися з українцями»* [6, с. 54], *«Копаємо ми сьогодні яму. Півметра викопали — чорнозем! Сімдесят сантиметрів — чорнозем! Копаємо метр — і знову чорнозем! А далі глина, як масло, як золото! О Поділля!»* [5, с. 323].

Отже, топонімія Поділля функціонує у творах Михайла Стельмаха в чітко заданому ракурсі — возвеличення історико-етнографічного регіону України, такого близького та рідного більшості українців. Вона налічує у текстах письменника 561 лексичну одиницю, з них — хороніми — 67, астіоніми — 105, комоніми — 237, назви частин сільських і міських поселень — 21, ороніми — 17, дримоніми — 69, дромоніми — 38, назви залізничних станцій. Топоніми також вказують на культурні, національні, історичні особливості краю, передають із покоління до покоління генетичний код нації. Особливої уваги заслуговують гідроніми, відтопонімні іменникові та прикметникові лексичні одиниці, які не були проаналізовані у цій науковій розвідці, але послуговують матеріалом для подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. Гриценко П. Ю. Про антропоніми, топоніми та інші власні назви (на матеріалі прози М. Стельмаха) / П. Ю. Гриценко // Урок української. — 2003. — № 3. — С. 23–27.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька обл. / за ред. В. М. Кулаковського. — К., 1972. — 780 с.
3. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / За ред. В. М. Кулаковського. — К., 1971. — 708 с.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська обл. / За ред. В. М. Кулаковського. — К., 1973. — 640 с.
5. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15 — загальне мовознавство / О. Ю. Карпенко. — Одеса, 2006. — 416 с.
6. Пікалова А. О. Вербалізація концепту ЛЮДИНА в поетичних текстах М. Стельмаха: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 — українська мова / Пікалова Анна Олексіївна; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. — Харків, 2008. — 20 с.
7. Саврей О. В. Функціонування топонімів у прозових творах О. Кобилянської [Електронний ресурс] / О. В. Саврей — Режим доступу: <http://www.karpenko.in.ua/wp-content/2013/02/Savrey1.pdf>. — с. 104–113.
8. Фененко М. В. Топонімія України в творчості Тараса Шевченка / М. В. Фененко — К.: Рад. школа, 1965. — 128 с. — Бібліогр. в підр. прим.
9. Фоянкова О. И. Имя собственное в художественном тексте: учебн. пособ. / О. И. Фоянкова. — Л.: Издательство ЛГУ, 1990. — 103 с.

Джерела дослідження

1. Стельмах М. П. Березовий сік. Оповідання / М. П. Стельмах // Твори: в 6 томах. Т. 6. — К.: Дніпро, 1973. — С.271–335.
2. Стельмах М. П. Велика рідня: Роман-хроніка. Книга перша / М. П. Стельмах. — К.: Веселка, 1981. — 525 с.
3. Стельмах М. П. Велика рідня: Роман-хроніка. Книга друга / М. П. Стельмах. — К.: Веселка, 1981. — 413 с.
4. Стельмах М. П. Гуси-лебеді летять / М. П. Стельмах // Вибрані твори. — К.: Сакцент Плюс, 2005. — 736 с.
5. Стельмах М. П. Дума про тебе / М. П. Стельмах // Твори: в 7-ми т. Т. 5. — К.: Дніпро, 1983. — 360 с.
6. Стельмах М. П. Кров людська — не водиця / М. П. Стельмах // Твори: в 7 т. Т. 2. — К.: Дніпро, 1982. — 592 с.

7. Стельмах М. П. Правда і кривда (М. Безсмертний) / М. П. Стельмах // Твори: в 5 т. Т. 4. — К.: Державне видавництво худ. літ., 1962. — 452 с.
8. Стельмах М. П. Хліб і сіль / М. П. Стельмах. — К.: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1978. — 576 с.
9. Стельмах М. П. Чотири броди / М. П. Стельмах // Твори: в 7 т. Т. 6. — К.: Дніпро, 1983. — 606 с.

Врублевская Т. В.

*преподаватель кафедры украиноведения
Винницкого национального медицинского
университета им. Н. И. Пирогова
e-mail: tatyanka-myshka@mail.ru*

ТОПОНИМЫ ПОДОЛЬЯ В ТЕКСТАХ МИХАИЛА СТЕЛЬМАХА

Резюме

В статье рассматривается топонимическая лексика в текстах Михаила Афанасьевича Стельмаха, которая описывает историко-этнографический регион Украины — Подолье. Внимание уделено сухопутному топонимикону — хоронимам, ойконимам, названиям частей сельских и городских поселений, оронимам, дримонимам, дромонимам, названиям железнодорожных станций.

Ключевые слова: *топонимы, хоронимы, ойконимы, астионимы, комонимы, оронимы, дримонимы, дромонимы.*

Vrublevska T.

*Teacher
Department of Ukrainian Language
Vinnytsya National Pirogov Memorial Medical University
e-mail: tatyanka-myshka@mail.ru*

PODILLYA'S TOPONYMS IN THE MIKHAILO STELMAKH'S TEXTS

Abstract

The article deals with Podillya's toponyms in the Mikhailo Stelmakh's texts. The toponym problem was described in a series of Ukrainian and foreign studies. The subject of the research is Podillya's toponyms in M. Stelmakh's novels, object — prose «Truth and falsehood», «Blood is thicker than water», «Thinking of you», «Brody» etc. The purpose of the study was to analyze the group of names which represents the historical and ethnographic region — Podillya in the M. Stelmakh's texts. The purpose of this article shows the following tasks: to distinguish from M. Stelmakh's prose toponymic vocabulary that describes Podillya; classify and analyze them.

Podillya it is the native place not only for Michael Stelmach, but also for most of his literary heroes. Toponyms in the writer's novels real, connected with the story line and aiming at the most detailed description of the location of the characters and the place of historical events. The writer turns into a symbol horonym Podillya in his texts.

We count 561 toponyms in the writer's texts which shows this region. Toponyms indicate cultural, national and historical peculiarities of the region, pass the genetic code of the nation from generation to generation. Hydronyms will serve as a material for further research.

Ключевые слова: топоними, хороними, ойконими, астионими, комоними, ороними, дримоними, дромоними.

Надійшла до редакції 18.06.2015

УДК 81'1:81'373.2

І. С. Гаврилюк

*викладач кафедри практики англійської мови
Сумського державного педагогічного
університету ім. А. С. Макаренка
e-mail: orysia.bdzhilka@gmail.com*

ТИПОЛОГІЯ ПОЕТОНІМНОЇ ОПОЗИЦІЇ

Стаття присвячена проблемі типології поетонімної опозиції. Класифікації поетонімних опозицій, побудовані за різними критеріями, розглянуто та проілюстровано прикладами.

Ключові слова: поетонімна опозиція, типологія, дистинктивна ознака, експліцитність, імпліцитність.

Поетонімна опозиція — тип зв'язку компонентів поетонімосфери, що передбачає протиставлення елементів поетонімосфери на основі певної дистинктивної ознаки і / або за умов існування між ними стосунків ворожості. Це найбільш загальне визначення поетонімної опозиції, яке, однак, не враховує багатьох особливостей цього типу зв'язку компонентів поетонімосфери. Саме через дослідження типології поетонімної опозиції можна зрозуміти усі нюанси та форми поетонімної опозиції. Тому **метою** нашого дослідження